

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

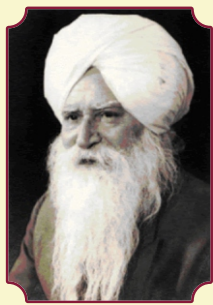

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ

ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਅਖ਼ਬਾਰ

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

ਅੰਕ-48

ਐਤਵਾਰ

7 ਨਵੰਬਰ, 2021

ਬਾਨੀ ਸੰਪਾਦਕ- ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ- ਪਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ- ਰਾਜ ਸੰਧੂ, ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ, ਸਿਮਰਤ ਸੁਮੇਰਾ, ਕੁਲਜੀਤ ਗੜਲ, ਸ਼ਾਲਿਨੀ ਦੱਤਾ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿਦਕ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਸਕ, ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉੱਭੀ ‘ਅਜਨੋਹਾ’

ਦਫ਼ਤਰ- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਪਿੰਡ ਨਰੰਗ ਸ਼ਾਹਪੁਰ, ਡਾਕਖਾਨਾ ਅਠੱਲੀ, ਫਗਵਾੜਾ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਪੰਜਾਬ। 144402, ਸੰਪਰਕ-98156-04864, gurmukhi2020@gmail.com

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

“...ਸਾਡੀ ਵਿਦਯਵਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਓਚਾਈ ਤੇ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੇ ਲਤਾਫਤ, ਤੇ ਲਿਫਾਣ ਜਿਯਾਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਬੋਧ ਇਸ ਦਵਾਰਾ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ, ਹਰ ਅਰਥ, ਹਰ ਮਇਨੇ ਵਿੱਚ ਕਰਾਯਾ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੀਂਦੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯਕ ਮਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਅਣੋਖਾ ਗੁਣ-ਸੰਗਮ ਇਕ ਹੋਰ ਹੈ- ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਵੀ ਰਚਨਹਾਰ ਦੀ ਉਹ ਬਿਸਮਲ ਨਿਗਾਹ ਜਿਹੜੀ ਸਦਾ ਓਪਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬ ਥੀਂ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੇਖ ਵੇਖ ਚੁਪ ਕਮਾਲ ਵਿਚ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਰਸਰੀ ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਥੀਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਹਸਤੀ ਦਿਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਦਿਲ ਦੀ ਢੋਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਏ, ਸਤਕਾਰੇ ਅਨੇਕ ਜਿੰਦਾ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਓਪਰ ਮਹੂਮਲੀ ਨਿਰਜਿੰਦ ਗਰੈਮਰ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਆਇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲਪ ਓਪਰ ਸਾਧਾਰਣ ਰਾਗ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਵਰਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਯਾਕਰਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸਿਸਟਮ ਹੈ, ਰਾਗ ਦਾ ਭੀ ਆਪਣਾ ਸਿਸਟਮ ਹੈ...।”

—ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

“... 'He (Guru Nanak Dev Ji) was always a language conscious man' (ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਚੇਤਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ)। ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਹ ਗਿਆ। ਉਹ 'watch' ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾਂਗਾ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸਮਝਦੇ ਨੇ। ਮੁਲਤਾਨੀ ਚਾਹੇ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਮਰਾਠੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਆ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਜ ਦੇ ਆ ਗਏ, ਪੂਰਬੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਆ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਉਸੇ ਨੇ ਵਰਤੇ ਨੇ। ਇਹ 'freedom' ਹੁੰਦੀ ਹੈ 'authors' ਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਉਹ ਵਰਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕੋ ਲਫਜ਼ ਦੱਸ ਵਾਰੀ ਵਰਤੇ।”

—ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ

“The language and the vocabulary of the Guru-Granth, for good reasons, is not that of a semantic positivist, purely conceptual and propositional. It is not rigorous, denotative, semantically aseptic, suitable for science and mathematics. It is not so, because it deals with modes of intellectual and sensuous reality founded not primarily on language but on other modes of communication, such as evocation of imagery, pre-intellectual and para-intellectual emotive comprehension, the anaphore, alliteration, tropology, anamnesis and onometopoeia. The language and vocabulary of the Guru-Granth is, therefore, connotative, associative and subjective, and the Guru-Granth deliberately, and by a design, uses language not “purely” but ambiguously and thus, mostly, it is not the words and their conventional meanings that are of basic significance in the Guru Granth, unless the text is intended to be theoretical and propositional, but the moss of meanings and associations and evocative power which the words employed have gathered round them throughout their centuries of evolution and usage, by men who have experienced the non-verbal layers of reality. The poetic patina of the verbal vocabulary of the Guru-Granth does not necessarily have equivalences or correspondences in the cross vocabulary of the English language. This renders the translation of the Guru-Granth more difficult than that encountered by Kumarjiva (4th C. Circa) while translating Mahayana texts into Chinese

“This translation is a landmark in the history of comparative religions in that it has the distinction of not only being close to the original word, but also expresses its spirit as well.”

—Sirdar Kapur Singh

“...ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਆਦਿ ਉੱਦੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਹਿਰਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਹਸਤੀ ਵੱਲੋਂ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਦੈਵੀ ਰਹੱਸ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਰਅਸਲ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨ-ਗੀਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਵਰਤੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਸਵਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...।”

—ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ

ਡਾ. ਜਸਕੀਰਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬੰਧਿਤ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਿਕਲੋਤਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸੰਚਾਰ-ਮਾਧਿਅਮ, ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪ੍ਰਬੰਧਾਤ-ਮਕਤਾ ਅਤੇ ਸਬੰਧਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸਬੰਧੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਧਰਮ ਜਿਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਪੈਦਾ/ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਵੇਸ਼, ਉਪਦੇਸ਼, ਆਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਮਿਆਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਕਸਰ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਖੀ ਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਬਿੰਬਾਵਲੀ, ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਤਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ, ਧਰਮ ਆਪਣਾ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ-ਜਗਤ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੇ ਧੁਨੀਗਤ ਲੱਛਣ ਹਰ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸਹਿ-ਧਰਮੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨਾਲ ਘੱਟ ਹੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ, ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ : ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਐਕੁਆਈਨਸ (St. Thomas

Tillich) ਅਤੇ ਵਿਟਗਨਸਟਾਈਨ। ਥਾਮਸ ਐਕੁਆਈਨਸ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟਿਲਿੱਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਟਗਨਸਟਾਈਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖ ਕੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਮਿਤ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਵਾਕੰਸ਼, ਸੰਚਾਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਰਾਹੀਂ ਨਿਵੇਕਲੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੰਡਲ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ, ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਲੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅਨੁਭਵੀ ਜਲੌਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ : ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ- ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕਮੁਖ ਏਕਾਗਰ-ਚਿੱਤ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਨਤ੍ਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਉਤਮ ਕਲਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ/ਕਾਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਕ ਪੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮਿੱਸੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ-ਪੰਜਾਬੀ ਅਪਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਖਾਸ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਮਸਲਨ :

- (i) ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਸਾਹਿਤ - ਸਾਧੂਕੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬੀ
- (ii) ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬੀ
- (iii) ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੋਗੀ ਸਾਹਿਤ (ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਸਿਕ) ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ - ਪੰਜਾਬੀ
- (iv) ਸੂਫ਼ੀ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ (ਮਸਊਦ ਤੇ ਫਰੀਦ) - ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ - ਪੰਜਾਬੀ
- (v) ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਸਾਹਿਤ - ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ - ਪੰਜਾਬੀ
- (vi) ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ - ਰਾਜਸਥਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ - ਪੰਜਾਬੀ
- (vii) ਲੋਕਗੀਤ ਸਾਹਿਤ - ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ

ਉਪਰ ਸੰਕੇਤਕ ਬੋਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਬੋਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਫਰੀਦ, ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਧਾਰਾ ਵੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੰਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜੋ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਕ ਸੰਮਿਸ਼੍ਣ ਨਜਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ

—ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਬੜੀਆਂ ਭਾਵੁਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਮੁਕੰਮਲ ਮਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1 ਨਵੰਬਰ, 1966 ਈ: ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਟਕਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਾਡੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਬਣੇਗਾ, ਉਹ ਸਰੀਰ ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਨਾ ਬਣੇ ਸਗੋਂ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਕੇ ਰਾਜਭਾਗ ਭੋਗਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸੂਬਾ ਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ। ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ

ਨਹੀਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਬੂ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ: *ਮੁੱਠਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਨੁੱਕਰੇ ਹਾਂ ਬੈਠੀ, ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਰਬਾਬ, ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ। ਸ਼ਰਫ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛੀ ਨਾ ਬਾਤ ਮੇਰੀ, ਵੇ ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ।*

ਅੱਜ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੀ ਹੀ ਆਖ ਲਵੇ, ਚੁਟਕੀ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਸੰਤਾਪ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਈ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੰਭਲ ਸਕੇ। ਅੱਜ ਅਧੂਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵੀ ਤੜਫਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਹ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸੂਬਾ ਨਾ ਲਿਆ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ

ਮੌਕਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਖੱਟਿਆ ਕੀ ਤੇ ਗਵਾਇਆ ਕੀ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਹ ਰਵਾਇਤੀ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਜੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਇਹ ਉਦਮ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਦਾ ਹਫ਼ਤਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਆਓ ਪਹਿਲਾਂ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਰਵਰੀ, 1967 ਵਿਚ, ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 48, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 26, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੇ 5, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੇ 3, ਜਨਸੰਘ ਦੇ 9, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਦਾ 1, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ 3 ਤੇ 9 ਆਜ਼ਾਦ

ਮੈਂਬਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। 8 ਮਾਰਚ, 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੈਰੋ, ਡਾਕਟਰ ਬਲਦੇਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪਿਆਰਾ ਰਾਮ ਧੰਨੋਵਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ।

ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਨਸੰਘ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਭਾਜਪਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਣਿਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਨਸੰਘੀ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘ ਵੱਡੀ ਧਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ, ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਣਾਤਮਕ, ਤਾਰਕਿਕ, ਨਿਰੁਕਤਮਈ ਤੇ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰ-ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ, ਆਤਮਾ, ਪਰਮ-ਸੱਚ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੂਤਰਮਈ ਜਬਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ/ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਸਫਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪਾਠ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਨਤ੍ਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਉਤਮ ਕਲਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਤ-ਜਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਰਾਗਾਤਮਕ ਸਿੱਧ ਸਨੇਹ ਭਗਤੀ ਦੀ ਛਾਪ ਵੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈ-

ਸੁਣਨੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਅਕਸਰ ਫੁੱਟਣਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਫੁੱਟ ਵੀ ਪਿਆ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਣੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਦੇ ਦਬਾਓ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 23 ਮਈ, 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਗਲ ਕੁੜਤਾ ਨਾ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਕਸਮ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਕਾਲੀ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦਾ ਟੁੰਬੇ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। (ਬਾਕੀ ਪੰਨਾ 3 'ਤੇ)

ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ

(ਪੰਨਾ 1 ਤੋਂ ਅੱਗੇ)

ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਨੇ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਮਿਸੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਅਤੇ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਸ਼ੁਕਲ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਾਧੂਕੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਹ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਤਾਂਤਰਿਕ ਫੈਲਾਅ ਨੂੰ ਤਪ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਧ ਕੇ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਦਾਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾਅਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

“ਧਰਮ ਕਾ ਚੋਲਾ ਸੱਤਯ ਕੀ ਸੇਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਮੇਖਲੀ ਲੈ ਗਲੇ ਮੇਲੀ॥” ਗਿਆਨ ਕੀ ਗੋਦੜੀ ਖਿਮਾ ਕੀ ਟੋਪੀ ਯਤ ਕਾ ਆੜਬੰਦ ਸ਼ੀਲ ਲੰਗੋਟੀ।

ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਕਲਪਨਾ ਆਸ਼ਰਿਤ, ਨਾਦ ਤੇ ਬਿੰਬ (ਦ੍ਰਿਸ਼) ਨੂੰ ਇਕਸੁਰ ਕਰ ਸੁਹਜ ਤਰੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਮਕਸਦ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲੈਅ ਨਿਯਮ ਇਕਹਿਰੀ ਕਾਵਿਕ ਤੀਖਣ ਤਰੰਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜੋ ਇਕਹਿਰੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਰਸਾਂ/ਭਾਵਾਂ ਤੇ

ਆਸ਼ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਤੀਖਣਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਿਆਨਾਤਮਕ ਸੰਯਮਤਾ, ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ, ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਦੀਵੀਂ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: ਸਿਆਹ ਸਫੈਦ ਜਰਦ ਸੁਰਖਾਈ ਜੋ ਲੈ ਪਹਿਰੇ ਸੋ ਗੁਰੂ ਭਾਈ, ॥14॥ ਭਾਵ ਭੋਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰ ਪਾਇਆ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਬਸਾਇਆ ॥17॥

.....

ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਯ, ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਯ, ਮਨ ਚਿਤ ਬੁੱਧੁ ਅਰੁ ਪ੍ਰਾਣ॥ ਸਾਤਵਿਕ, ਰਾਜਸ, ਤਾਮਸਿਕ, ਮਾਇਕ ਅੰਗ ਪਹਿਚਾਨ॥1॥ ਚੇਤਨ ਜੀਵ ਇਨ ਸੋ ਜੁਦਾ, ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤੀਤ ਕਹਲਾਏ। ‘ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ’ ਨਸ਼ਵਰ ਜਗਤ ਹੈ, ਆਤਮ ਅਮਰ ਸੁਹਾਏ॥2॥

ਇਸਦਾ ਧੁਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਹੱਸਮਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਵੀ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਧਰਤ ਰੂਪ ਸਾਕਾਰ॥

ਹਿਤ ਸਜਨ ਅਰੁ ਦਮਨ ਅਘ ਦੁਸ਼ਟ ਅਸ਼ਰਨ ਸੰਹਾਰ॥3॥

ਜੀਵਨੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਣਾਤਮਕ, ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ

ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ, ਪ੍ਰਤੀਕਆਤਮਕ, ਸਿਲ-ਸਿਲੇਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦਾਤਮਕ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਮੂਲਕ ਵੇਰਵੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿ ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਪਰਾ-ਲੌਕਿਕ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚਾਰ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਧਾਰਮਿਕ/ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ-ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਧਾਰਿਤ ਉਕਤੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧਿਕਤਰ ਕਬਿੱਤ, ਦੋਹਰਾ, ਸੋਰਠਾ, ਚਤੁਸ਼ਪਤੀ ਆਦਿ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਪੂਰਣ ਪਦ-ਯੋਜਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟੀਕਾ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਕਲਾਸਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਰਾਗਾਤਮਕ ਸਿੱਧ ਸਨੇਹ ਭਗਤੀ ਦੀ ਛਾਪ ਵੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਣਾਤਮਕ, ਤਾਰਕਿਕ, ਨਿਰੁਕਤਮਈ ਤੇ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰ-ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ, ਆਤਮਾ, ਪਰਮ-ਸੱਚ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੂਤਰਮਈ ਜਬਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ/ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਸਫਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪਾਠ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਨਤ੍ਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਉਤਮ ਕਲਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਤ-ਜਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਰਾਗਾਤਮਕ ਸਿੱਧ ਸਨੇਹ ਭਗਤੀ ਦੀ ਛਾਪ ਵੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈ-

ਚਾਰਕ ਸਾਂਝ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੋਂ ਉਤੇ, ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਭੰਜਕ, ਕਰਮ ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਪਾਰਖੂ, ਨਿਰੋਲ ਉਚੇਰੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ, ਜਨ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮੁਦਈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਸੰਤ-ਭਗਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜਨ ਅਨੁਭਵ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤਤਕਾਲੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮੁਦਈ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਏਸੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ। ਤਤਕਾਲੀ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਬੂਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਆਦਿ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਤਰ-ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇ ਅੰਤਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਤਤਸਮ ਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਵਧੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਣੀ-ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪ ਭਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ, ਬਾਂਗੜੂ ਤੇ ਮਾਝੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੈ। (ਸਮਾਪਤ)

(ਪੰਨਾ 2 ਤੋਂ ਅੱਗੇ)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ

13 ਅਗਸਤ, 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਬਨਾਉਣ ਦਾ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਕੱਤਰੇਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰੇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਣੀ ਨੋਟਿੰਗ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹਦੀ ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਈ.ਏ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਬਾਲ-ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਰਸਮੀ ਬਿਆਨ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਬਾਅਦ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ। ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਰਹੇ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਰਬਲੰਦੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਬੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਮਜ਼ਮਾਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਏ। ਸੂਹ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਖੰਨੇਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਿਲ ਪਏ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਗਿੱਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਭਾਰੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਰੱਬ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਹਿਕਮੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇਰੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਜੇ ਮੰਗਿਆ ਸੋ ਪਾਇਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਮਹਿਕਮੇ ਲਵਾਂ?

ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਉਹਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਸਬੰਧੀ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। 4 ਨਵੰਬਰ, 1967 ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ, 1968 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਨਾਲ ਬਣੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਤਰੇੜਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦੀ ਆਗੂ ਬਿਮਲਾ ਡਾਂਗ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖੜਕ ਪਈ। ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਕਾਰਨ ਹੀ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉੱਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਰੋਸ ਨੂੰ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅਖ਼ੀਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ 26 ਵਿਚੋਂ 16 ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ 'ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ' ਬਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ। 22 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 25 ਨਵੰਬਰ, 1967 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਹਲਫ਼ ਲੈ ਲਿਆ।

ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਗਭਗ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਮਰ ਕਰ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਜੋ ਉਸਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੀ

ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਉਹਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਆਖ ਲਈ ਤਾਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜੀ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਦੋ ਹੋਰ ਮਹਿਕਮੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹੋ ਮਿੱਥਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣੇ। ਇਹ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਅਣਖੀਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦਾ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਧਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਗਾਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੇਸ ਵੀ ਗਾਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਝੁੱਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਮੰਨਿਆ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਾਂਗਾ ਤੇ ਇੱਕ ਅਲੌਕਿਕ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਦਾਤ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਮੰਗਾਂਗਾ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਸੋਂ ਤੋਂ ਆਪਾਂ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।”

ਉਹਨਾਂ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸਰਦਾਰ ਨਾਰੰਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਓ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਣ ਲਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਖੇਡ ਖੇਡਾਂਗੇ।”

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗਿੱਲ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਵਾਪਿਸ ਪਟਿਆਲੇ ਆਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚਾਰ ਤੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆ ਗਿਆ। “ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਮੈਂ ਲੜ ਕੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਹਨ। ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਕੀਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਓ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਆਲੌਕਿਕ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ।”

ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨੇ ਜਨਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਪਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਕਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਮਿੱਠ ਬੋਲੜਾ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲਮਕਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਮੈਂਬਰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ

ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ 1967 ਈ: ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। 1967 ਈ: ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸਵਾ ਕਰੋੜ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 144 ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਫ਼ੁਰਤੀ ਵਿਖਾਈ ਕਿ 29 ਦਸੰਬਰ 1967 ਈ: ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇੱਕਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖੜੋਤੇ ਰਹੇ। ਜਨ-ਸੰਘੀ ਮੈਂਬਰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਇਉਂ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨੇ ਸਭ ਪੈਂਤੜੇ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤੇ। 29 ਦਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ।

ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਚਾਲੂ ਹੋਈ। ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ 9-ਫਰਵਰੀ-1968 ਈ: ਨੂੰ ਨੋਟੀ-ਫਿਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1968 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਮਸ਼ਿਨਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੱਤਰੇਤਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ। ਸਮੂਹ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਕਮਸ਼ਿਨਰ ਫ਼ਾਈਲ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਬਕਾ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਕਿ 1968 ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੂਹ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਗਰਾ ਬਣ ਗਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਭ ਬੋਲਦੇ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਕਈ ਰਿੜ੍ਹਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਐਕਟ ਬਣਨ ਨਾਲ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮੂਹ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਇੱਕ ਤਪ-ਤੇਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਤਪ-ਤੇਜ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਖਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਾਮ ਕਥਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਾਉ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ। ਗਿੱਲ-ਸੁੱਕ ਰਲ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਮਿਲੀ।

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: ਕਿੰਨਾ ਸੁਭਾਗਾ ਸੀ ਇਹ ਵੈਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਸਕੱਤਰਾਂ, ਵਿਭਾਗੀ ਮੁਖੀਆਂ ਤੇ ਸਮੂਹ ਸਰਕਾਰੀ, ਅੱਧ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਖਤਨਵਿਸਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮੂਹ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਤ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮੂਹ ਟਾਈਪਿਸਟਾਂ ਤੇ ਸਟੈਨੋਗਰਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਵਾਲਾ ਕਦਮ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਵਜ਼ਾਰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਜਲਸੇ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੋ ਉੱਠੀ। ਹੇ ਵਡਿਆਈ! ਤੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ ਤੇ ਪਟਕਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈਂ।” ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਂਦੀ ਫੋਟੋ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਪਰ ਅਗਸਤ 1968 ਈਸਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਸੂਰਜ ਢਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਕਿਆ ਜਾਨੀਐ ਕਿਆ ਹੋਇ” ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੂਰਜ ਗਰੂਬ ਹੋਣ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

“ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਹੁਮ ਹਮਾ ਕੇ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਇਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਮੇਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰੇ ਹੋਏ ਸਤੰਭ ਅਜੇ ਤੱਕ ਝਾਕਾ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਆਖਿਰ ਇਤਿਹਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕੇ ਪਾੜੇ ਤੇ ਵਿਗਾੜੇ ਪਰ ਆਭਾ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਆਫ਼ਿਸ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੈ। ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਤਲੀਆਂ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਭਲਵਾਨ ਵਾਂਗ ਤਿਲਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਆਭਾ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਛੁਪੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।”

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਆਖਦੇ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਫਰਿਆਦ

ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕਰਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਪੌਣੇ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਦੀ ਹੈ। ਸੁਲੇਮਾਨ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਤੱਕ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿੰਨੀ ਭੋਇਂ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਇਸ ਦੀ ਜਗੀਰ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਜਗੀਰ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕ? ਤੀਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਮਾਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਲਓ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਏਨੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕਵੀ ਚੌਸਰ ਨੂੰ (1343-1400) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਾਇਰ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ (1173-1265) ਦੇ ਪੜ੍ਹਪੋਤਰਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ -ਇਸ ਦੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ-ਚੌੜੀ ਜਗੀਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਲੱਛਣ ਗਿਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਨਤਕਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬੱਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੀਆਂ ਕਲਗੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਜਾਕੇ ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿੜਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਖ਼ਰੀਆਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਬਥੇਰੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਗਾ ਕੇ ਚਿੱਥੇ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ, ਤਿਬਾਰਾ ਚਿੱਥਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਦੁਖਿਆਰੀ ਦੀ ਵਿੱਥਿਆ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਸੁਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨੀ ਹੀ ਸੁਣ ਲਓ, ਉਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਦਰਦਲੀ ਵਿੱਥਿਆ।

“ਮੇਰੇ ਜਿਉਣ ਜੋਗੇ ਬੱਚਿਓ! ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਓ ਮੇਰੀਆਂ ਝੋਲ-ਬਲੱਲੀਆਂ! ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਜੇ ਮੈਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਏਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਾਂ। ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਰਬੀ ਰੱਖੀ ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਾਂਭਦੀ ਗਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਮਜ਼੍ਹਰ, ਕਿਰਸਾਣ ਅਤੇ ਹਟਵਾਣੀਏ ਬੱਚੇ, ਘਰਾਂ, ਗਲੀਆਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਮੰਡੀਆਂ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਹੱਲ ਵਾਹੁੰਦੇ, ਹੱਡੀ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ, ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਰਾਂ ਟੈਂਕੀ ਵਰਗੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡ ਕੇ ਲੰਘਾਉਂਦੇ, ਪਤੰਗਾਂ ਉਡਾਉਂਦੇ ਤੇ ਖਿੱਚੋ ਖੁੰਡੀ ਖੇਡਦੇ, ਮੇਲਿਆਂ ਮੁਸਹਿੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਪੁਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਛੱਕ ਛਕਾ ਕੇ ਬਾਘੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਪੂਰਦੀ ਰਹੀ। ਕੀਰਤਨਾਂ, ਗੀਤਾਂ, ਬਾਤਾਂ, ਚੁਟਕਲਿਆਂ ਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਭ ਦਾ ਜੀਅ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਖਾਣਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਨਾ ਫ਼ੌਜ, ਨਾ ਨਿਆਂ, ਨਾ ਹਕੂਮਤ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ

ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਉਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਿੱਖ ਸਕੀ। ਸੋ, ਮੈਂ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸਖਣੀ ਰਹੀ।

ਮੇਰੇ ਸੁਲੱਖਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਜਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਹੰਝਲਾ ਤਾਂ ਕੀ ਮਾਰਨਾ ਸੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਮੇਰੀ ਅਜੀਬ ਹਾਲਤ ਸੀ ਧਰਤੀ ਮੇਰੀ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ ਜੀਆ ਜੰਤ ਮੇਰਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ, ਨਾ ਦਰਬਾਰਾ ਦੇ, ਨਾ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਝਾੜੂ ਪੋਚੇ, ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦਾਸੀ ਦਾ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨਾਇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮੈਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੱਜੀ। ਕੰਮ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਹਿਰਖ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਮੇਰੇ ਲਾਡਲੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੈ ਗਏ? ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਨਿਗੁਣੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਂ ਫੜੀ। ਰਾਜ ਤਾਂ ਕਈ ਬਦਲੇ, ਅਰਬ ਆਏ, ਤੁਰਕ ਆਏ, ਅਫ਼ਗਾਨ ਆਏ, ਮੁਗਲ ਆਏ, ਈਰਾਨੀ ਆਏ, ਸਿੱਖ ਆਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਏ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰ ਨਵੇਂ ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਗੈਰ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲ ਕੇ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਣ ਦਾ ਬਲ ਸਿੱਖ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰੋ! ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੌੜਾ ਲਫ਼ਜ਼ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ।”

“1947 ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਈ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸੈਂਕੜੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਆਜ਼ਾਦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭਾਗ ਜਾਗਣਗੇ ਹੀ। ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਮਾਰੀ ਇਸ ਦੁਖਿਆਰੀ ਨਾਲ ਜੋ ਸਲੂਕ ਮੇਰੇ ਸਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚਲਦੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਯਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੇਰੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਜਰਵਾਣੇ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇੰਨੀ ਦੁਰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਜਿੰਨੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ -1. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਐਸੰਬਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। 2. ਦਫਤਰਾਂ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਉਰਦੂ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ। 3. ਕੱਚੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਡੰਡੇ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ। 4. ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਅਖਬਾਰ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਛੱਪਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਮੇਰਾ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਭਾਰਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਚੌਂਕੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦਿਵਸ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘਟਾਅ ਕੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਕਰਕੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਤੱਥ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

੧. ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ : ਪਰਸੂ ਰਾਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਮਦਗਨੀ, ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਸ਼ਿਟਿ , ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤਰ, ਯੋਧਾ ਪਰਸੂਰਾਮ, ਜਾਂਬਾਜ ਕੰਨਿਆ ਲੋਪਾਮੁਦਰਾ। ੨. ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਹਾਨਤਮ ਵਿਆਕਰਣ ਕਰਤਾ : ਪਾਣਿਨੀ।

੩. ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਗਿਆਨੀ : ਯਾਸਕ-ਮੁਨੀ। ਪਾਣਿਨੀ (੩੦੦ ਈਸਾ ਪੂਰਵ) ਤੋਂ ਵੀ ੨੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ) ੪. ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ : ਦਰਜਨਾਂ ਕਵੀ।

੫. ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਇਕ : ਮਿਲਿੰਦ।

ਕਿਤਾਬ: “ਮਿਲਿੰਦ ਪਈਆ” (ਮਿਲਿੰਦ ਪ੍ਰਸ਼ਨ)

੬. ਸਿਕੰਦਰ ਮਹਾਨ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਯੋਧਾ : ਪੋਰਸ।

੭. ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਗੁਰੂ, ਪੀਰ, ਫਕੀਰ:

ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਸਿਰੀ ਚੰਦ, ਰਾਮ ਦੇਵ, ਸ਼ੇਖ਼ ਫਰੀਦ ਤੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ।

੮. ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ :

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ : ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ।

੯. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

੧੦. ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂ ਵਿਗਿਆਨੀ : ਹਰ ਗੋਬਿੰਦ ਲਾਲ ਖੁਰਾਣਾ।

੧੧. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਤਰਕਾਰ : ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ , ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ।

੧੨. ਭਾਰਤੀ ਸਿਨੇਮਾ : ਸਾਰੇ ਆਨੰਦ , ਘਈ , ਕਪੂਰ , ਚੋਪੜਾ , ਪੁਰੀ , ਦਿਓਲ , ਮਲਹੋਤਰਾ , ਰੋਸ਼ਨ , ਬੇਦੀ , ਦੱਤ , ਦੇਵਗਨ , ਓਬਰਾਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਐਕਟਰ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਲਾਕਾਰ।

੧੩. ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੋੜੇ : ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ , ਮਿਰਜਾ ਸਾਹਿਬਾ , ਪੂਰਨ ਭਗਤ , ਸੈਫ-ਉਲ-ਮਲੂਕ , ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ।

੧੪. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਲੇਖਕ : ਦੀਪਕ ਚੋਪੜਾ , ਚੇਤਨ ਭਗਤ , ਮੁਲਖ ਰਾਜ ਆਨੰਦ , ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ , ਵੇਦ ਮਹਿਤਾ , ਵਿਕਰਮ ਸੇਠ।

ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਲੇਖਕ : ਉਪਿੰਦਰ ਨਾਥ ਅਸ਼ਕ , ਮੋਹਨ ਰਾਕੇਸ਼, ਯਸ਼ਪਾਲ, ਕੁਮਾਰ ਵਿਕਲ , ਮਹੀਪ ਸਿੰਘ , ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੋਬਤੀ।

ਉਰਦੂ ਦੇ ਲੇਖਕ : ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ , ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ , ਉਪੇਂਦਰ ਨਾਥ ਅਸ਼ਕ , ਜਗਨ ਨਾਥ ਆਜ਼ਾਦ , ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ।

੧੫. ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਰਤੀ (ਓਮ ਜੈ ਜਗਦੀਸ਼ ਹਰੇ) ਦਾ ਲੇਖਕ :

ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ। ੧੬. ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮੀਏ :

ਭਗਤ ਸਿੰਘ , ਸੁਖਦੇਵ , ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ , ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ , ਊਧਮ ਸਿੰਘ , ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ।

੧੭. ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨਾਮ : ਲਾਲ ਨੰਦਾ , ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ , ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ , ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ , ਅਰੁਨ ਜੇਤਲੀ , ਸੁਸ਼ਮਾ ਸਵਰਾਜ , ਸੱਤਪਾਲ ਡਾਂਗ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ।

੧੮. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਰੋਬਾਰੀ : ਸਟੀਲ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਿੱਤਲ। ਹੋਟਲ ਖੇਤਰ ਦੇ ਓਬਰਾਏ। ਫਲਿਪਕਾਰਟ : ਬਿੰਨੀ ਬਾਂਸਲ। ਰਾਣਾ ਕਪੂਰ : ਯੈੱਸ ਬੈਂਕ।

ਗੁਲਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ : ਟੀ ਸੀਰੀਜ਼। ੧੯. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ : ਸੰਗੀਤਕਾਰ : ਸੈਂਕੜੇ।

ਖਿਡਾਰੀ : ਸੈਂਕੜੇ। ਡਾਕਟਰ : ਸੈਂਕੜੇ।

ਮਹਾਂਬਲੀ ਯੋਧੇ : ਸੈਂਕੜੇ। ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ : ਸੈਂਕੜੇ।

ਵਿਗਿਆਨੀ : ਹਜ਼ਾਰਾਂ। ੨੦. ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਰਟੂਨਿਸਟ :

ਪ੍ਰਾਣ ਕੁਮਾਰ। ਸ਼ੇਖਰ ਗੁਰੇਰਾ। ੨੧. ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀ/ਐਸਟਰੋਨਾਟ :

ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਕੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ। ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ।

੨੨. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ : ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਝਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਸਨੀਕ ਕਵੀ ਚੰਦਬਰਦਾਈ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ “ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸੋ” ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ !”)

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ : ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਢੋਟ ਤੇ ਸ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਸਿਆਲਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਆਧਾਰ ਮਿੱਥ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਨਿਰਣੇ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਹੜੱਪਾ ਤੇ ਮਹਿੰਜੋ-ਦੜੋ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਪੂਰਵ ਆਰੀਆਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਰਾਵੜੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਅਪ-ਭੰਸ਼ ਲੰਘ ਕੇ ਅੱਠਵੀਂ-ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਠਵੀਂ-ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਨਿਖਾਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਿੱਠੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੰਗਲੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ, ਵੀਰ ਕਾਵਿ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਾਵਿ ਨੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਾਤ ਹੀ ਅਪੂਰੀ ਹੈ।

ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸੀਮਾ ਵਲੋਂ ਲਗਭਗ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਜਾਤੀਆਂ ਹਮਲੇ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਯੂਨਾਨੀ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪਸ਼ਤੋ, ਤੁਰਕੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਮਿਚ ਗਏ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਹਿੰਦ ਉਤੇ 17 ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 8 ਮੁਹੱਰਮ 392 ਹਿਜਰੀ ਅਰਥਾਤ 1003 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਰਤਾ

ਮੌਲਵੀ ਜ਼ਕਾ-ਉੱਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਇਕੋ ਬੋਲ ਨਾਲ ਇਕ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਲੇ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਾਣਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ (1792-1839 ਈ.) ਸਮੇਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਦੂਜਾ ਹਰ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਵਾਲ ਉਠਿਆ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਉਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੀ ਰਹੀ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 1849 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਉਪਰੰਤ ਇਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਯੂ.ਪੀ. ਤੋਂ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬੰਗਾਲੀ ਬਾਬੂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ। 1851 ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1854 ਈ. ਦੇ ਵੱਡ ਡਿਸਪੈਚ ਅਧੀਨ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਏਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਣ। ਡਾ. ਲਾਈਟਨਰ ਵਰਗੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਅਪਨਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਤਨ ਲਾਹੌਰ ਦੀ 'ਸੱਤ-ਸਭਾ' ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭਾ 1866 ਈ. ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ

ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਨ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਇਸ ਸਭਾ ਵਲੋਂ 15 ਮਈ, 1882 ਈ. ਨੂੰ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

1873 ਈ. ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ-ਪੱਤਰਾਂ ਤੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਡਾ. ਲਾਈਟਨਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ 1877 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਿੰਨ ਦਰਜਿਆਂ ਅਰਥਾਤ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ, ਵਿਦਵਾਨੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ। 1878 ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਲਏ ਗਏ ਪਹਿਲੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ 26 ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ ਬੈਠੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਇਹ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਸੀ। 1880 ਈ. ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਸੀ।

ਫਰਵਰੀ 1882 ਵਿਚ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਡੀਅਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ, ਸ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਆਦਿ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤਾਂ ਵਾਲਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ।

19 ਅਗਸਤ, 1893 ਈ. ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਜ਼ਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਭਾਵਪੂਰਨ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਨੋਟ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦਾ ਸੂਝ-ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਿਕਮਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ 29 ਮਈ, 1910 ਦਾ ਗਜ਼ਟ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਜਦਕਿ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ 1893 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਣਤਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਨਿਗਰ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ। ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ 1000 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੰਡੇ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਗੱਲ 1900 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਰਮਿੰਗਟਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਹ ਟਾਈਪ—ਰਾਈਟਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਾਲ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ, ਵਿਦਵਾਨੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਨਾਜ਼ਮ ਸ਼ੰਕਰ ਦਿਆਲ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਬਿਨੈ ਪੱਤਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸ. ਜੋਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 26 ਅਪਰੈਲ, 1912 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ:

‘ਵੇਲੇ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਹੈਂਡ ਆਫ਼ ਦੀ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੋਲੋਂ ਚਾਹਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਫਾਰਮਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯੋਗ

ਨਾ ਬਣਾ ਲੈਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।— (ਜੋਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ, ਰਿਆਸਤ, ਪਟਿਆਲਾ)।

ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਸ਼ਰੂਫੀਅਤ ਕਾਰਨ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। 25 ਮਈ, 1942 ਈ. ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਮਿਡਲ ਪਰੀਖਿਆ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ, ਕੰਡਾਘਾਟ ਅਤੇ ਨਾਰਨੌਲ ਵਰਗੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 20 ਅਗਸਤ, 1948 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪੈਪਸੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਐਲਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਣ ਲਈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਪੈਪਸੂ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਜਟ, 1949 ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬਜਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਜਟ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਬਜਟ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਕੇਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਪੈਪਸੂ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ ਜਿਥੇ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

1949 ਈ. ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਇਖ਼ਤਿਆਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਬੀ.ਏ. ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਐਮ.ਏ. ਤਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਮਤਿਹਾਨ 1951 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡਾਕਟਰੇਟ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ

ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜ

ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਲਗਪਗ 6500 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਯੂਨੈਸਕੋ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ 13 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਗਪਗ 10 ਕਰੋੜ ਲੋਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਨ 2008 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 763 36300 ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਮਹਿਜ਼ 31144095 ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ 86% ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਵਿਚ 71% ਲੋਕ। ਉਂਜ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਨੇ 1960 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਸਮੇਂ 1967 ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰ ਕੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਾਲਤੀ ਕੰਮਕਾਰ

ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਨਿਆਂ-ਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਉਹੀ ਯੋਗ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ।

ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਬਣ ਗਈ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ-ਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂ ਗਏ ਹੋਣ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸਥਾਨ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਸਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਤੇ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਕੂਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ-ਮੈਡੀਕਲ ਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਈ ਤਕਨੀਕੀ ਲਫਜ਼ ਇੰਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ

ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਔਖਾ ਰੂਪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 1978 ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਗੱਡਿਆ ਸੀ ਜੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਹ ਅੱਜ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਗਿਆਨ ਜਿੰਨਾ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੌਖਾ ਤੇ ਵਧੀਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਕਲਚੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ 'ਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਨਹੀਂ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਰਬਾਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਵਿਖਾਵਾ ਇਸ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਮੈਡੀਕਲ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਕਾਫੀ

ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਕਿ ਆਈ.ਏ.ਐੱਸ ਵਰਗੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ 'ਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਸਿਲੇਬਸ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤਬਦੀਲੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਰਾਜ ਦੀ ਤੂਤੀ ਅਕਸਰ ਬੋਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

ਜੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵਾਂਗ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਫੌਂਟ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਇੰਨੀ ਪੁਰਾਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਅਜਿਹਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੰਮ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲੜ-ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਫੜਾਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਢੇਰੀ ਢਾਹ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਦੀ ਚਾਟ 'ਤੇ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੁਫ਼ਤ ਦੀ ਚਾਟ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵੋਟਾਂ ਲਾਲਚ 'ਚ ਗੁਆ ਕੇ ਫਿਰ ਮੁਫ਼ਤ ਦੀ ਝਾਕ ਵਿਚ ਮਾਰ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ

ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਲਾਲਚ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਠਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਤੇ ਸੱਥਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਚ ਭਾਈ-ਭਤੀਜਵਾਦ ਤੇ ਗੁੱਟਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਾਮਾਂ ਤੇ ਸਨਮਾਨਾਂ ਖਾਤਰ ਲੋਕ ਅਕਸਰ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਹ ਸੌਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੇਖੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਐਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਲਾਸਾਂ ਤਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਜਰਮਨ ਤੇ ਫਰੈਂਚ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਉਂ? ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਲੋਕਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸੱਤਾ ਸੌਂਪਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਮੋਬ: 93163-11677)

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

(ਪੰਨਾ 5 ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਡਾਕਟ੍ਰੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਨ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਲਾਜਵੰਤੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ।

26 ਜਨਵਰੀ, 1950 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 14 ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕੀਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਾਨੂੰਨ 1949 ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੁਆਰਾ 19 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਦ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1968 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸੰਬਰ 1967 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪਰਿਸ਼ਦ ਪਾਸੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ, 1967 ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆ।

ਦੋਹਾਂ ਸਦਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 4 ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਸੂਚਨਾ, 30 ਦਸੰਬਰ, 1967 ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਅਧਿਸੂਚਨਾ 9 ਫਰਵਰੀ, 1968 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1968 ਦੀ ਮਿਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਗੌਲੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ਕਵਰਗੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੁਆ ਆਖਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ:

‘ਰਾਣੀ’ ਬਣ ਕੇ ਤਖ਼ਤ ਹੰਢਾਵੀਂ
ਘਰ ਆਪਣੇ ਦਾ ਰਾਜ ਤੂੰ ਪਾਵੀਂ
‘ਸ਼ਰਫ਼’ ਮਿਲੇ ਤੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵੰਡਾਵੀਂ
ਸੁਖ ਦੇਵੇ ਤੈਨੂੰ ਦਾਤਾ
ਤੇਰੀ ਜੈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ

ਪੈਪਸੂ ਦੌਰਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ‘ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ’ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫਾਰਮ, ਦਫ਼ਤਰੀ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਤੇ ਨੋਟਿੰਗਾਂ

ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਸਟੈਨੋ ਟਾਈਪਿਸਟਾਂ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮੱਗਰੀ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਬਲਕਿ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਉਚੇਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ-ਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਮੰਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਬਣ

ਸਕਦੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ‘ਮੇਰਾ ਦਾਗੀਸਤਾਨ’ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗਵਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਗਰੂਕ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰਕੀ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਖੁਦਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ

ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਅਤੇ ਤਜ਼ਰਬਾ ਇਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫਕਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਆਓ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਫਤੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਈਏ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀਏ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੀਏ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਦੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਪਤਾਹ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।
ਬੋਲੀ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗੂੰਮ ਜਾਣੀਆਂ
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ
ਦੁਆਵਾਂ ਰੁਲ ਜਾਣੀਆਂ,
ਦਿੱਤੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ
ਨਾ ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਮਿਲਾ ਦਈਓ
ਦੇਖਿਓ ਪੰਜਾਬੀਓ !
ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾ ਭੁਲਾ ਦਈਓ !!

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ

ਸ.ਪ.ਸਿੰਘ

(ਸਾਬਕਾ ਉਪ ਕੁਲਪਤੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)

ਮੋਬਾਈਲ ਨੰ. : 98142-25278)

ਪੰਜਾਬੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਆਧਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਸੰਪੰਨ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਈ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਜੋ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਨਾਲ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਰਦਾਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੁਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਫ਼ਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਖਿੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਲੰਬੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸ ਵੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਧਰਮ ਆਧਾਰਤ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ

ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਿਤਕਰਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਏ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਤੇਲਗੂ ਤੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੋਈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ, ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਯੂਨੀ-ਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜਾਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟਮਈ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਵੱਧ-ਫੁੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਾਸਮਈ ਰੁਖ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਰਗੀ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਜਨਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਮਰ

ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਬਣ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ-ਜਨਕ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਤੇ ਅੰਸ਼ਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਸੰਗਹੀਣ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ੰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਰ ਰਹੀ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਮਰ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਜੇ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣਿਆਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਉਹ ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਸਬੰਧੀ ਦੋਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ

ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉੱਜਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਬਰਤਾਨੀਆ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਦੇ ਲਗਪਗ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਗਲੋਬਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਸਬੰਧੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣ ਦੀ ਇਹ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦੂਹਰੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਰ ਮੋਰੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਮੈਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਬਚਾਓ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵੀ

ਲੋੜ ਹੈ। ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜੇ ਤਕ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਯੂਨੀਕੋਡ ਨਹੀਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਢੁੱਕਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖ-ਮੁਖੀ ਭਾਵੁਕ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਹਰਾ ਸੁਹਿਰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

“...ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ‘ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਹੈ। ਖਸਮ ਉਸਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਨ (ਭਾਸ਼ਾ) ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ...।”

—ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

“...ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਬੰਧਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫ਼ਤਹਕਾਰੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਿਉਤਾਰਦ ਨੇ ਲਿਬਿਡਲ ਇਕੋਨਮੀ ਵਿੱਚ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸਾਮਰਾਜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਓਜ਼ਾਰ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ...।”

—ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ

“...ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੰਸ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਅਨੁਵਾਦ ਜਿਹੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਬੇਹੱਦ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਹ ਆਸ ਬਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਪਲਾਂ ਛਿਣਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੁਵਾਦ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਫਰੈਂਚ, ਜਰਮਨ, ਗਰੀਕ, ਲੈਟਿਨ ਆਦਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬਚਣਾ ਤਦ ਹੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਜੇ ਨਵੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਭਾਵ ਬੱਚੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੰਬੰਧਤ ਲਿਪੀ ਇਕ ਲਿਬਾਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਖਿੱਤੇ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਨਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ...।”

—ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

ਵਰੁਣ ਕੁਮਾਰ

ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਉਹ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਸਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਮੇਰਾ ਤਜ਼ਰਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਹੈ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ਼ ਮੇਰਾ 2002 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2018 ਦੇ ਸਾਲ ਤੱਕ ਜੋ ਤਜ਼ਰਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਆਪ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਿਆ। ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਫੀਜ਼ਿਕਸ (ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ), ਕੈਮਿਸਟਰੀ (ਰਸਾਇਣਕ ਵਿਗਿਆਨ) ਅਤੇ ਬਾਇਓਲੋਜੀ (ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ) ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸੀ ਤੇ ਇੱਕ ਅਣਐਲਾਨਿਆ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਵਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹੌਲ ਹੀ ਇੰਦਾਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ।

ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਐਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਧੀਆ ਅਧਿਆਪਕ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਸਹਾਰੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ-ਪੜ੍ਹਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬੋਲੋੜੀ ਮਿਹਨਤ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ 'ਤੇ ਆਏ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਮੇਰਾ ਵਾਹ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਮਸਲਾ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਸੋ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਉਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਚੋਣ ਨਾਲ਼ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਰਸਮੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

2012 ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ

ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ “ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ”। ਉਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਮਸਲਾ ਮੇਰਾ ਨਿੱਜੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਕ ਮਸਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਰਧ-ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਆ ਕੇ ਹੋਸਟਲ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੀ। 90 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚੇ ਉੱਥੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸਚੇਤਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਆਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਰਾਇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਤੇ ਮਾਹੌਲ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਵਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮੈਂ ਹਜੇ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਸਤਰਾਂ ਇੱਥੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ:

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ 1:

“ਸਰ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਇੰਸ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ 'ਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਾਪੀ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦੀ ਕਾਪੀ ਕਿਹੜੀ ਆ ਤੇ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਆ। ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਜ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਘੱਟ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਇੱਕ ਪੇਜ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦਿਮਾਗ ਘੱਟ ਹੈ।”

ਇਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਫਿਜ਼ਿਕਸ/ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੀ-ਅਪੀਅਰ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ 2012 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਲ ਇੱਕ ਵੀ ਬੱਚਾ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਫੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪੇਪਰ ਦੇ ਕੇ ਸੌਖ ਨਾਲ਼ ਵਧੀਆ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਨਾਲ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਹੀ ਹਰਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਉੱਠਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਪੱਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਦੂ ਟੂਣਾ, ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲਈ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸੱਤਰਾਂ ਇਸ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ 2:

“ਸਰ, ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੈਮਿਸਟਰੀ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਲ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੱਪਾਂ ਹੀ ਰੋੜ੍ਹਦੇ ਨੇ। ਸਾਇੰਟਿਸਟ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਸਾਨੂੰ ਫਸਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਟੀਚਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਈਏ।”

ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਾਫੀ

ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਈਆਂ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਝ ਆਇਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ਼ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰੱਟਾ ਲਵਾ ਲਵਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਡਰ ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਬਣ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਾਂਗੇ। ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਹਰ ਕਿਤਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੋਜਾਂ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਦਾ ਰੱਟਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਬੱਚੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਪਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਪਾਉਂਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉੱਚ-ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਹੈ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੁੱਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮੱਸਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਆਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਸੀ. ਬੋਰਡ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆ 'ਚ ਸੀ.ਜੀ.ਪੀ. 10 ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤਰਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਥੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਆਏ ਬੱਚੇ ਰੱਟਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਆਏ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰੱਟੇਬਾਜ਼ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਡਿਗਰੀਆਂ ਵੀ ਨੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਵੀ ਨੇ ਪਰ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ 'ਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਰੱਟਾ ਲਾ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਜੋਤਿਸ਼, ਵਾਸਤੂ, ਭੂਤਾਂ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸੁਆਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਇੰਝ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਰਮ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਥੋਪੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਕਰਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਸ ਇੱਕ ਜਮਾਤ

ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਰਟਸ ਅਤੇ ਕਾਮਰਸ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦਾ ਮਿਆਰ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ।

ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਅਰਥ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਬੋਲੋੜੀ ਮਿਹਨਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਥੋਪਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੱਚੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੇਪਰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਊਰਜਾ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵੀ ਜਿਕਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਯੂ-ਟਿਊਬ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੀਡੀਓ ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਲੈਕਚਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਚ ਹੋਣ ਉਹ ਬਹੁਤ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ਼ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਨੂੰ ਰੋਕ-ਰੋਕ ਕੇ ਤੇ ਮੁੜ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ?

ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਗੱਲਾਂ

ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਗਿਆਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪੇਪਰ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਉਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪੇਪਰ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ (ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ) ਵੀ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿਆਸਤ, ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ। ਪਰ ਇਹ ਬੱਚੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਇੰਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਗਿਆਰਵੀਂ ਤੇ ਬਾਰਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ 'ਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ ਜਦਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਪਾਸ ਸਨ। ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਜੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾ ਲਟਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਰਗਾ ਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾੜਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੱਚੇ ਹੀ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਨੇ ਉੱਥੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਪੱਛੜਿਆ ਹੀ ਰੱਖੇਗਾ ਜਿਸਦੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਤੀਜੇ ਆ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਥੋਪੇ ਗਏ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ 'ਤੇ ਥੋਪਿਆ ਗਿਆ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਏਕਾ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ:)

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗਠਨ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕੀਤੇ ਨਿਰਣਿਆਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਬੜੀ ਅਣਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਮੰਦ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਣਵਿਗਿਆਨਕਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਡ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਮਲ ਦੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਮਾੜੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ: 1961 ਦੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1652 ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਮਾਤ ਬੋਲੀਆਂ (mother tongues) ਨਿਸ਼ਚਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

1991 ਦੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 216 ਮਾਤ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ 114 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (languages) ਹਨ। ਪਰ 2001 ਦੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 234 ਮਾਤ ਬੋਲੀਆਂ ਅਤੇ 114 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਕਾਰ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦਾ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਅਧਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ mother tongue ਅਤੇ language ਸਬਦ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵੀ ਰੱਖ ਦਈਏ ਤਾਂ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਿਰਣੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇਰਾ ਕਾਰਣ ਵੱਧ ਹੈ।

2. ਭਾਸ਼ਾ-ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵੰਡ ਦਾ ਅਧਾਰ: ਭਾਸ਼ਾ-ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵੰਡ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਾਰ ਆਪਸੀ ਬੋਧ (mutual intelligibility) ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਜੇ ਦੋ ਬੋਲੀ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਬੋਲੀ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਰੂਪ ਇੱਕ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਖੀਏ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਐਲਾਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਰਾਤ ਦੀ ਬੁੱਕਲੀ 'ਚ ਸੁੱਤੀ

ਦੀ ਕੰਵਕਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲੀ
ਕੱਛ-ਕੋਲ ਅਸਕੇਂ ਕੂੜੇ ਅਤਰੇ ਦੀ
ਸੀਸੀ ਡੁੱਲੀ
ਕੰਵਕਾ ਨੇ ਮਾਊਰੀ ਪੁੱਛੇਆ।
ਮਾਂ, ਏਹ ਕੋਹ ਝੁੱਲੇਆ ਜੇ ਰਾਤ ਉੱਡੀ
ਮੈਹਕੀ।”

ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਇੱਕ ਡੋਗਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਮੰਨੇਗਾ।

ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।

“ਅਜ ਹਮਾਰਿ ਯਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ
ਅਰ ਸਮਿਰਥ ਭਾਸ਼ਾ ਹਰਚਣਿ ਚ
ਕਿਲੈਕਿ ਹਮ ਅਪੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਿ
ਕਰਣਾ ਛਾਂ। ਹਮਾਰਿ ਨੈ ਛਿਵਾਂਕ ਈਂ
ਭਾਸ਼ਾ ਯੈਂ ਛਵਡਨ ਲਗੀਂ ਚ। ਜੁ ਆਜ
ਹਮ ਅਪੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਚੈਣੈਅ ਪਰਯਾਸ
ਨਿ ਕਰਲਾ ਤ ਭੋਲ ਈਂ ਲੁਪਤ ਹਵੇ
ਜਾਣ। ਯੇ ਪੇਜਾਅ ਮਾਧਯਮਨ
ਗੜਵਲਿ ਭਾਸ਼ਾ ਕੁ ਪਰਚਾਰ-ਪਰਸਾਰ
ਕਰਲਾ ਅਰ ਯਥ ਅਪੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਾ
ਬਚਯੋਲਾ। ਜੈ ਭਾਰਤ, ਜੈ ਉੱਤਰਾਖੰਡ,
ਜੈ ਗੜ੍ਹਦੇਸ।”

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਬੁਲਾਰਾ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸੱਕਦਾ ਜਿੰਨੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਲਾਰਾ ਡੋਗਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਭਾਸ਼ਾ - ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਨਿਰਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ 'ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ।

“ਆਪਾਂ ਨੈ ਭੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ
ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਵਾਸਤੇ ਲਾਰੈ ਨੀਂ
ਰੈਵਣੇ ਹੈ। ਆਜ ਰੋ ਔਖਾਂਣੇਮਾ ਕੈਵਤਾਂ
ਮੂੰਡੋ ਭਰੀਜੈ। ਥਾਂ ਖੁਦ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋ,
ਮਤਲਬ ਬਤਾਵਣ ਹੀ ਕੋਈ ਜਰੂਰਤ ਤੋਂ
ਹੈ ਕੋਨੀ ਪਣ ਇਤੋਂ ਜਰੂਰ ਬੋਲੂ ਕੈ, ਮਾਂ,
ਮਯੜਭੋਮ ਅਰ ਮਯੜਭਾਸ਼ਾ ਰੋ ਦਰਜੋਂ
ਸੁਰਗ ਸੁੰ ਈਂ ਉਚੈ ਹੁਵੈ।”

ਇਹ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਵੇਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੱਕ ਦੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸੱਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟਕਸਾਲੀ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੱਧ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀ

ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਟਕਸਾਲੀ ਹਿੰਦੀ (ਖੜੀ ਬੋਲੀ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਏਨੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿੱਥ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਲਾਕੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਭਾਸ਼ੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਦੂਰ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿੱਥ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸੱਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਅਵਧੀ, ਬਘੇਲੀ, ਭੋਜਪੁਰੀ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹੀ, ਮਗਾਹੀ ਅਤੇ ਪਵਾਰੀ ਜਿਹੀਆਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਐਲਾਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

3. ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਧਾ ਦਰ: ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਕੜਾ ਜਿਹੜਾ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਉਲਝਾਈ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸੱਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਵਾਧਾ ਦਰ। ਹੇਠਲੀਆਂ ਸਾਰਣੀਆਂ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਅਨੁਸਾਰ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਵਾਧਾ ਦਰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ-ੳ: ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਦਰ
ਸਾਰਣੀ-ਅ: ਗੈਰ-ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਦਰ

ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰਣੀਆਂ 'ਤੇ ਸਰਸਰੀ ਝਾਤ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਾਧਾ ਦਰਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਦੂਰ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਦਹਾਕਾਵਾਰ ਵਾਧਾ ਦਰ ਲਗਭਗ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦਹਾਕਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਦਰ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਲੇਖੇ-ਜੋਖੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਨ।

4. 8ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਦਾ ਅਧਾਰ: ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਰਣੀਆਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਨਿਰਣਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। 2001 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ 2,26,449 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਧੌਂਸ ਜਮਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। 14,135 ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਪਰ

95,82,957 ਵਾਲੀ ਭੀਲੀ, 27,13,790 ਵਾਲੀ ਗੋਂਡੀ, 20,75,258 ਵਾਲੀ ਖੰਡੇਸੀ, 17,51,489 ਵਾਲੀ ਕੁਰੁਖ, 10,61,352 ਵਾਲੀ ਮੁੰਡਾਲੀ, 17,22,768 ਵਾਲੀ ਤੁਲੂ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਲੀ-ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 8ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਪਰ 8ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੰਥਾਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5. ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ 8ਵੀਂ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ 22 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ 22 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਦੂਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ! ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, 22 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਸਟਰੀ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨੇਤਾ ਹਰ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸਰਾਰਤਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਡ ਬੜੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ।

6. ਕੁਝ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ: ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਗਠਨ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸੱਕਦੀ ਤੇ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ 196 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਯੂਨੇਸਕੋ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਕਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਖਾਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੀ, ਪਰ ਮਣੀਪੁਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣੀ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੂਨੇਸਕੋ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਸੂਚੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੌਂਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਹੀ ਇਹ ਵੱਡੇ

ਨੁਕਸਾਨ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਭਿਆਨਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਉੱਤਰਾਖੰਡ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਬਿਹਾਰ, ਝਾਰਖੰਡ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੋਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ/ਸਾਖਰਤਾ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੱਛੜੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਡੋਗਰੀ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਪੁਣਛੀ) ਉੱਤੇ ਉਰਦੂ ਦੀ ਧੌਂਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸੱਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਹੈ।

7. ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ: ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਇੱਕ-ਭਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਵਧੀਕੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ 347 ਤੇ 350-ਏ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੀਆਂ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਤਬਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸੰਜੀਦਾ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵੱਜੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨੀ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਸੇਖ ਚਿੱਲੀ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

8. ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ: ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਬਹੁਕੌਮੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜੀ, ਭਾਸ਼ਾਈ, ਸੱਭਿਆਚਾਰੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰ ਕੇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸੱਕਦੀ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨੀ ਢਾਂਚਾ ਉਸਾਰ ਕੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸੱਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਰੂਪ ਜੇ ਭਾਰਤ

(ਬਾਕੀ ਪੰਨਾ 10 'ਤੇ)

ਅਮਰਜੀਤ ਕਸਕ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਭਾਰ

ਕਵਿਤਾ ਕਹਿੰਦੀ
ਸਾਰੇ ਮੌਨ ਦਾ ਭਾਰ
ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਾ ਪਾ

ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰ ਦਾ
ਧਿਆਨ ਕਰ
ਤਿਤਲੀ 'ਤੇ
ਸਵਾਰ ਹਾਂ ਮੈਂ

ਵੇਖ
ਉਹਦੇ ਦਰ ਤੱਕ
ਲੈ ਆਈਂ ਆਂ ਤੈਨੂੰ

ਕੁਝ ਬੋਲ ਦੇਹਾਂ ਲਈ
ਰਾਖਵੇਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ !

ਢਿੱਡ 'ਚ ਲੱਤ

ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦੀ
ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ
ਪਸੀਨੇ ਪਸੀਨਾ ਹੋਇਆ ਫੁੱਜੀ
ਪਿੱਠੂ ਟਹਿਲਦਾ

ਫਿਰ ਵੀ

ਭਲਾ ਦੱਸਦਾ ਸਾਹਬ ਨੂੰ

ਕਿ ਸਾਹਬ ਨੇ
ਢਿੱਡ
'ਚ ਲੱਤ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ

ਉਤਸਵ

ਆ ਸੰਸਾਰ ਦੇ
ਦੋਸਾਂਗੜ 'ਚ
ਆਪਣੀ ਕੁੰਜ ਉਤਾਰੀਏ

ਮੱਥਿਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ
ਉਤਸਵ ਹੈ

ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ
ਜਸ਼ਨ ਕਹਿ ਲੈ !

ਨੂਰੀ ਆਪੇ
ਮਹਾਂ ਨੂਰ ਨੂੰ ਅਰਪ ਕੇ

ਉਸ ਪਲ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸੀਏ

ਜਿਸ ਪਲ
ਆਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ
ਨਿਰਾਕਾਰ !

ਲੀਲਾ ਇੱਕ ਹੋਰ

ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਲਿਬਾਸ
ਪਹਿਨ ਕੇ ਵੇਖ ਲਏ

ਵੇਖ ਲਏ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰੰਗ
ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਲੀਲਾ

ਆ ਹੁਣ
ਮਹਿਬੂਬ ਬਣ ਕੇ ਮਿਲ
ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਸੱਚਮੁੱਚ
ਸਰਗੁਣ ਲੀਲਾ 'ਚ
ਲੀਲਾ ਇੱਕ ਹੋਰ !

ਮੇਰੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ

ਖੋ ਜਾਣ ਦੇ
ਟੁੱਟ ਗਏ ਘੜੇ ਦੀ ਗੂੰਜ

ਇੰਨਾਂ ਕੁ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤੂੰ ਵੀ ਕਰ

ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਗੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਮੇਰੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ !

ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਲਈ

ਚੱਲ
ਇੱਕ ਬਟਾ ਦੇ ਹੋ ਜਾ
ਦੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨ
ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ
ਹੋਰ ਹੋਰ ਹੋਰ

ਘਬਰਾ ਨਾ
ਰੱਬ ਤੋਂ
ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਆਪਾਂ
ਉਹ ਕੁੱਲ ਜੀਵਾਂ 'ਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਐ

ਪੂਰਾ ਸੂਰਾ ਹੈ ਉਹ
ਇਹ ਵੰਡ
ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਲਈ ਹੈਂ !

ਮੈਨੂੰ ਵੇਖੋ

ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਤੇ ਆ ਰਹੇ
ਗੀਤ ਨਾਲ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਬੱਚਾ
ਬੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕਦਿਆਂ ਆਖਦਾ—
“ਓ ਪਾਪਾ ਜੀ !
ਪਾਪਾ ਜੀ,
ਮੈਨੂੰ ਵੇਖੋ !”

ਬੱਸ ਏਦਾਂ ਹੀ
ਤੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈਂ ਕਦੇ ਕਦੇ

ਆਪ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਰ
ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ !

ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਈਏ

ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇ ਹੁਣ ਤੂੰ
ਤੇਰੀ ਉਡਾਨ ਨਾਲ
ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ
ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ
ਮੇਰੀ ਭਟਕਣ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਹੈ

ਭਟਕਣ—
ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਐ
ਕਿ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਗੂੰਮ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
ਬੇਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਚਿਹਰੇ
ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਨਾਂ ਥਾਂ
ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੈ !
ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ
ਰੰਨਾਂ ਮਾਂਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ

—ਪੁੱਤ ਖਸਮ
ਇਹ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ
ਕਿ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਪੈਰ
ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੈ
ਇੱਕ ਆਕਾਸ਼ 'ਚ
ਕਿ ਸਹੀ ਸਹੀ
ਰਾਹ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ
ਤੇ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਦੌੜ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ

ਦੌੜਾਂ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ
ਜੋ ਦੌੜ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ !
ਜਾਣ
ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਜਾਣ
ਆਪਣੀ ਉਡਾਨ ਦੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ
ਆ
ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਈਏ !!

ਕਦੇ ਵਰੇਂਗਾ ਤੂੰ ?

ਜਾਨ ਕੱਢਵੀਂ ਹੁੰਮਸ
ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਹੁੰਦੀ
ਏਨਾਂ ਪਸੀਨਾ ਵਹਾਉਂਦੀ
ਕਿ ਤਿੰਨ ਗਜ ਧਰਤੀ ਹਿੱਸੇ

ਓਨੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਆਉਂਦੀਆਂ
ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਰੇ ਵੀ ਸਿਰ ਤੋਂ
ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਮੇਘਲਾ
ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਬਰਸ ਕੇ
ਤੇ ਕਲਹਿਰੀ ਮੋਰ
ਕੂਕਦਾ 'ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦਾ
ਕਦੇ ਵਰੇਂਗਾ ਤੂੰ ?

ਅੱਗ
ਪਾਣੀ
ਨਾਦ
ਨਾਚ
ਰੰਗਾਂ ਦਾ
ਉਤਸਵ ਰਚਨਾ ਹੈ ਮੈਂ !

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

(ਪੰਨਾ 9 ਤੋਂ ਅੱਗੇ)

ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਈ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਰਤਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨੀਤੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੈਠਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਛੇੜਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਹਿਮ ਹੈ। ਗੱਲ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਨਾ ਨਜਿੱਠੇ ਗਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜਾ ਸੱਕਦੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਤਾਕਤ ਦੇ ਹਰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਬਦਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੰਬਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਈ ਨੀਤੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਮੱਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸੇਰੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਮੰਗਾਂ ਉੱਠਣਗੀਆਂ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ 37 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਹਨ ਤੇ 12 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਸਤੋ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਜੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਵੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਪਾਕਿ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਲ ਹੀ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ। ਪਾਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਘਾਣ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਨਰਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਛੇੜਨ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਬੰਗਲਾਦੇਸ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੰਗਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਭਾਸ਼ਾ ਈ, ਬਹੁਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਬਹੁਕੌਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਅਣਗਹਿਲੀ, ਬਲਕਿ ਮਾੜੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੀਤ, ਦਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮੁੱਲ ਸਿੱਖਿਆ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੱਛੜੇਪਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਈ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਜਿੱਠੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਸਥਿਤੀਆਂ ਏਨੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਅੱਜ ਕਿਆਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ'।

ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਦਾ ਬਾਕੀ

ਸਰਾਪੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ

ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ (ਡਾ.)

98768-20600

ਇਕ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਵਿਹੜਾ। ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਹੜਾ ਹਰ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਵਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਸ ਗਏ। ਪਰ ਇਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿੰਨਾ ਗਲਾਜ਼ਤ ਭਰਿਆ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਟਰਮ ਬਣਾਈ : ‘ਵਿਹੜੇ ਆਲੇ’। ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਇਕਲਵਿਆ’ ਤੇ ‘ਸ਼ੂਦਰ’ ਹੋਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ‘ਭੱਦਰ’ ਅਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ‘ਵਿਹੜਾ’ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਮੱਥਿਆਂ ਦਾ ਕਲੰਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਲਿਆ, ਸਮਾਜ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਧੁਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਜੋ ਹਲਵਾਹਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੱਟ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆ ਗਈ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਪੰਡ (ਗਿਆਨ) ਆ ਗਈ। ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਟਾਂਕ ਭਾਵ ਛੀਂਬਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਿੱਤੇ ਹੋਰ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਫਿਕਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਕੰਮ ਬਚੇ। ਮੈਲਾ ਢੋਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਮਾਸ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਏ ਉਹਨਾਂ ਲਈ

ਸੱਭਿਅਕ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਘੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ‘ਵਿਹੜਾ’। ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੈਲਾ ਢੋਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਾਜ਼ਤ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਹੱਡਾ-ਰੋੜੀ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੰਮ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਸ ਚਮੜੇ ਤੋਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੈਰ’ ਕਿਹਾ। ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ‘ਪੈਰਾਂ’ ਨੂੰ ਵੀ ਨਖਿੱਧ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਪੈਰ ਹੀ ਨਖਿੱਧ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਢਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ?

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਹੜੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਕਾਫੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਹਵਾਵਾਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਮੜੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਆ ਸਕੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵੀ

ਵੱਖਰੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ‘ਬਲੈਕ ਡੌਗ’ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਟਾਈ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ‘ਜੈਂਟਲਮੈਨ’ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੇ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਤੇ ਲਾਗਣਾਂ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਸਨਾਖਤ ਦਿੱਤੀ। ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸੁੱਖੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ :

“ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ
ਦੇਸ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਫਾਰਗੀ
ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ
ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਪਰਵਾਸ!”

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਿਹੜੇ ਬਣਾਏ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਇਹ ‘ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਾਲੇ’ ਲੋਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਲੰਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਮਤਲਬ ਫਰਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਿਆ..ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ‘ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਾਲ’ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ‘ਸਲੰਮ’ ਵਾਲੇ ਬਣ ਗਏ। ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ 100 ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ‘ਸਲੰਮ’ ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਰਕ ਕੁੰਡਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਇੱਕੀਵੀ ਸਦੀ ਨੂੰ ਫਿਟੇ ਲਾਹਣਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਫਿਰਕਿਆਂ ਧਰਮਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ। ਕੁੜੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਫਿਰ ਪਟੋਲੇ ਬਣ ਗਈਆਂ..ਫਿਰ ਪੁਰਜ਼ੇ ਬਣੀਆਂ, ਫਿਰ ਅੱਗਾਂ ਬਣੀਆਂ...ਤੇ ਹੁਣ...ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕੁਝ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸੁਬਾਲਟਰਨਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਰਾਹਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ

ਜੇ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਸਮਲਿੰਗੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਜਾਂ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਤਰ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ‘ਮੇਲ’ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫੀਮੇਲ ਲੱਛਣ ਤੇ ‘ਫੀਮੇਲ ਬੋਡੀ’ ਵਿਚ ਮੇਲ ਲੱਛਣ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਹੁਣ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੈਡੀਕਲੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ‘ਖੁਸਰੋ’ ਅਤੇ ‘ਲੌਂਡੇ’ () ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਤਿ ਘਿਰਣਾਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰ ਨੂੰ ‘ਬਾਹਰਲਾ’ ਤੇ ਕੈਂਸਰ ਨੂੰ ‘ਦੂਜੀ ਬਿਮਾਰੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰੋਨਾ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬਾਦਸਤੂਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰੋਨਾ ਚੀਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ‘ਚੀਨੀ ਕਰੋਨਾ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਪਾਠੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਕਰੋਨਾ ਸਿੰਘ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ..ਜਦੋਂ ਤਬਲੀਗੀਆਂ ‘ਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ‘ਕਰੋਨਾ ਖਾਨ’ ਬਣ ਗਿਆ..ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਰੋਨਾ ਵੀ ‘ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ.’ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜੇ ਇਸ ਕਰੋਨਾ ਦੀ ਨਸਲ ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਵਿਗਾੜਨੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਕਤ ਦੱਸੇਗਾ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਜੇ ਕੁਝ ‘ਖ਼ਾਸ ਚੈਨਲਾਂ’ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ‘ਭਗਵਾ ਕਰੋਨਾ’ ਜਾਂ ‘ਲਾਲ ਕਰੋਨਾ’ ਜਾਂ ‘ਚਿੱਟਾ ਕਰੋਨਾ’ ਜਾਂ ‘ਹਰਾ ਕਰੋਨਾ’ ਬਣਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਰਾਪੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਲਈ ਬਸ ਏਨਾ ਹੀ।

(ਸਮਾਪਤ)

ਬਿਨ ਸਰਨਾਵਿਓਂ

-ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਹਲੌਂ

ਬਿਨ ਸਰਨਾਵਿਓਂ

ਉਹ ਜੋ ਚਾਨਣ ਦਾ ਵਜਣ ਕਰਦਾ
ਸੂਹੇ ਸੁਪਨੇ ਸਿਜਰਦਾ ਬੰਦਾ
ਆਮ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ
ਹੁਣ ਇੱਕ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ
ਜੰਗਲ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਏ

ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਸੌਣ ਜਾਗਣ ਦਾ ਸਮਾਂ
ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦੈ
ਤੇ ਅਵੱਗਿਆ ਲਈ ਡੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦੈ

ਉਹ ਖੁਲੀਆਂ ਚੁੰਗੀਆਂ ਭਰਨ ਵਾਲਾ
ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜੂਹ 'ਚ ਕੈਦ ਏ
ਕੈਦ ਵੀ ਕੋਹੀ ?
ਕੋਈ ਦੀਵਾਰ ਨਹੀਂ
ਕੋਈ ਪਹਿਰਾ ਨਹੀਂ
“ਸਭ ਅੱਛਾ” ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ
ਕੋਈ ਘੜਿਆਲ ਨਹੀਂ
ਕੋਈ ਦੁਆਰ ਨਹੀਂ
ਦੁਆਰ-ਪਾਲ ਨਹੀਂ
ਕੋਈ ਨਾਤੀ ਨਹੀਂ
ਮੁਲਾਕਤੀ ਨਹੀਂ
ਉਹ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਤਿਆਂ ਵਾਲਾ
ਔਂਤਰਾ ਨਖੱਤਰਾ ਨਾਤਿਆਂ ਵਾਲਾ
ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਾਰਿਸ
ਰੁੱਖ ਦੇ ਇੱਕ ਟਾਹਣ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਐ
ਰੁੱਖ ਕਿ ਜਿਸ ਤੇ ਕਦੇ ਕਬੂਤਰ ਗੁਟਕਦੇ
ਤੇ ਘੁੰਗੀਆਂ ਘੁੰ ਘੁੰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ
ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਉਲੂ ਬੋਲਦੇ ਨੇ
ਜੋ ਕੁਫਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫਕੜ ਤੋਲਦੇ ਨੇ

ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਰਗੋਸ਼ ਦੜੇ ਪਏ ਨੇ
ਹੁਣ ਜਾਂ ਲੇਲੇ ਮਿਆਂਕਦੇ ਨੇ
ਜਾਂ ਗਿੱਦੜ ਹਵਾਂਕਦੇ ਨੇ

ਭੇਡ ਬਦਲੇ ਪਿੰਡ ਫਾਹੇ ਲਾਉਣਾ
ਅੁਹਦੇ ਲਈ ਮਹਿਜ ਇੱਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ
ਜੋ ਅੱਜ ਮੁਕੰਮਲ ਵਾਕ ਬਣ ਗਿਆ ਏ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਬਾਂਸ ਖਹਿੰਦੇ
ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜੀ ਮਘਦੀ ਤੇ ਬੁੱਝ ਜਾਂਦੀ
ਇਹ ਉਹਦੇ ਲਈ ਆਮ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ
ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦਾ ਆਇਆ ਸੀ
ਕਿ ਘਰਾਂ 'ਚ ਭਾਂਡੇ ਅਕਸਰ ਖੜਕ ਪੈਂਦੇ ਨੇ
ਪਰ ਓਸ ਇਹ ਕਦੇ ਨ ਸੀ ਸੁਣਿਆ
ਕਿ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖੜਕਾਉਣ
ਤੇ ਖਾਹਮਖਾਹ ਚਿਬ ਪਾਉਣ
ਜਾਂ ਫਿਰ ਮਾਲੀ
ਖੁਰਪਿਆਂ ਬੁਹਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ
ਕੁਹਾੜੇ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਨ

ਓਸ ਚੰਗੇਜ ਵੀ ਡਿੱਠੇ
ਘੋਰ ਵੀ ਵੇਖੇ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਡਿੱਠੇ
ਫਰ ਇਹ ਜੋ ਬੀਤੀ

ਉਹ ਬਾਖੂਬੀ ਜਾਣਦਾ ਏ
ਕਿ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਏ
ਕਿਉਂ ਜੋ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਏਂ ਜੋ ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦੀ ਏ
ਤੇ ਸਾਂਵੀ ਪੀੜ ਵਿਅੰਮਦੀ ਏ
ਮਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਜ਼ਰੂਰ ਧਰਦੀ

ਪਰ ਉਂਝ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਕਰਦੀ
ਫਿਰ ਚੰਦਨ, ਟਾਹਲੀ ਤੇ ਕਿੱਕਰ 'ਚ ਫਰਕ ਕੇਹਾ ?
ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੂ ਕਿਸ ਬਖਸ਼ੀ ?
ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਏ

ਉਹ ਅੱਜ ਘਰ-ਹੀਣ
ਨੇਤਰ-ਹੀਣ
ਸਵਰ-ਹੀਣ
ਹੀਣਾ ਦਰ-ਹੀਣ ਹੋਇਆ
ਰੁੱਖ ਦੇ ਇੱਕ ਟਾਹਣ ਨਾਲ ਲਟਕਦਾ ਹੋਇਆ
ਵਿਲਕ ਰਿਹਾ ਏ
ਤੇ ਸਮਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹਦੀ ਮੁੱਠੀ ਚੋਂ
ਤਿਲਕ ਰਿਹਾ ਏ

ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ ਐ ਕਿ ਉਹਦੀ ਖੋਪੜੀ
ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਮਲ ਸਬੂਤ ਏ
ਖੋਪੜੀ ਕਿ ਜਿਸ 'ਚ
ਕਾਰੀਗਰ ਏ
ਅੰਨਦਾਤਾ ਏ
ਕਵੀ ਏ
ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਏ
ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਦੀਵੀ ਏ
...ਉਹ ਜੋ ਚਾਨਣ ਦਾ ਵਜਣ ਕਰਦਾ

ਅਰਜੁਨ ਐਵਾਰਡੀ, ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਓਲੰਪੀਅਨ
ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
ਨੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡਾ. ਕਲਸੀ
ਤੇ ਸੈਣੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ
ਦੀ ਗਿਆਨਾਵਲੀ' ਕੀਤੀ ਲੋਕ-ਅਰਪਣ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਡਾ. ਕਲਸੀ ਤੇ ਸੈਣੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗਿਆਨਾਵਲੀ' ਲੋਕ-ਅਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ, ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ ਅਤੇ ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ ਸੈਣੀ ਲਈ ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗਿਆਨਾਵਲੀ' ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਓਲੰਪੀਅਨ ਖਿਡਾਰੀ, ਅਰਜੁਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾ ਤੇ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਖੇਡ ਮੰਤਰੀ [ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ] ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੋਕ-ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਅਰਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਾ. ਕਲਸੀ ਤੇ ਰਜਵੰਤ ਸੈਣੀ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਵਾਰਡੀ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਕਲਸੀ ਬਤੌਰ ਲੇਖਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ, ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਆਮ ਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ, ਕਹਾਣੀ-ਜਗਤ, ਬਾਲ-ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ, ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ, ਨਾਟ-ਸਿਰਜਣਾ, ਕਾਵਿ-ਨਾਟ ਤੇ ਖੋਜ-ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ ਸੈਣੀ ਤੇ ਡਾ. ਕਲਸੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗਿਆਨਾਵਲੀ' ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਖੇਡ ਮੰਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕ-ਅਰਪਣ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਰਿਜ਼ਨ ਸਟੇਟ ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਵਾਰਡੀ ਟੀਚਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ [ਪਰਸੋਨਤਾ] ਦੇ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰੋਸ਼ਨ ਖੇੜਾ, ਸਟੇਟ ਐਵਾਰਡੀ ਪ੍ਰਿੰ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ, ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਰੋਵਾਲ, ਪ੍ਰਿੰ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰਿੰ. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੀਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਪ੍ਰਿੰ. ਦਰਸ਼ਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਰੋਵਾਲ ਆਦਿ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਫੋਟੋ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ:
ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ

One Stop Printing Solution

Basant Suhail Press

Banners | Business Cards | Wedding Cards
Menus | Brochures | Invoices | Flyers
Stickers | Calendars | Posters

harmindersvirdi@gmail.com | 98885-56801

Ramgarhia College Road, Opp. Gupta
Book Depot, Satnampura, Phagwara

Also contact for: Translation & Editing- English-Punjabi-Hindi

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਚੋਗਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ

32 ਵਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਆਯੋਜਿਤ

ਡਾ. ਦੀਪਤੀ, ਡਾ. ਛਿੱਲੋਂ, ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ, ਮੂਧਲ ਤੇ ਲਾਡੀ ਭੁੱਲਰ ਸਨਮਾਨਿਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਚੋਗਾਵਾਂ (ਰਜਿ.) ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ 32 ਵੇਂ ਸਾਲਾਨਾ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਸਮੇਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਅਰਪਣ, ਧਰਵਿੰਦਰ ਐਲਖ, ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਸਰਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਵੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਧੌਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੇ ਉੱਘੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਚੋਗਾਵਾਂ (ਰਜਿ.) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 32 ਵਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹੈਲਥ ਕੇਅਰ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਹਸਪਤਾਲ, ਅੱਡਾ ਬਾਉਲੀ, ਰਾਮ ਤੀਰਥ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਵਿਛੜੇ ਸਭਾ ਦੇ ਸ੍ਰਪ੍ਰਸਤ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚੰਨਾ ਰਾਣੀਵਾਲੀਆ ਤੇ ਜਥੇ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਵਾਏ ਇਸ ਸਮਾਰੋਹ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਉਸਤਾਦ ਗਜਲਗੋ ਸੁਲੱਖਣ ਸਰਹੱਦੀ, ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨਿਰਮਲ ਅਰਪਣ, ਕਹਾਣੀ ਮੰਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਨਵੀਨਰ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਸਰਕੇ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ “ ਸਤਰੰਗੀ “ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਢਾਡੀ ਗੁਲਜਾਰ ਸਿੰਘ ਖੇੜਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਐਡਵੋਕੇਟ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜਾਰ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਡਾ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਫਿਲਮ ਅਦਾਕਾਰ ਹਰਦੀਪ ਗਿੱਲ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਕ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਧਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਲਖ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਰਾਜਕੇ ਨੂੰ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ 31 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਵੀ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ ਨੇ ਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਸਨਮਾਨ ਸਮਾਰੋਹ ਸਮੇਂ ਡਾ. ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਦੀਪਤੀ ਨੂੰ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੀਲੜੀ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਅਦਾਕਾਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੂਧਲ ਨੂੰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੱਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਲਾਡੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕੌਰ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ

ਪੱਤਰਕਾਰ ਐੱਸ. ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਨੂੰ ਕਾਮਰੇਡ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਐੱਸ. ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਸਰਤਜ ਸਿੰਘ ਧੌਲ (ਮੈਲਬੌਰਨ ਆਸਟਰੇਲੀਆ) ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਸਨਮਾਨਿਤ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ ਸਰਤਜ ਸਿੰਘ ਧੌਲ, ਸੁਖਵੰਤ ਚੇਤਨਪੁਰੀ, ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਲਖ, ਗੁਰਪ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਕੱਦਗਿੱਲ ਤੇ ਯੁੱਧਬੀਰ ਸਿੰਘ ਐਲਖ ਵੱਲੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮਥੂ ਤੋਂ ਆਏ ਸ਼ਾਇਰ ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਠੁਕਰਾਲ ਸੋਨੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਕਾ, ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਐਮਾਂ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਖੇਮਕਰਨੀ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਬੀਪੁਰੀ, ਸਤਨਾਮ ਸਿੱਧੂ ਫਰੀਦਕੋਟੀ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬ, ਪ੍ਰਾਪ ਕਠਾਣੀਆਂ, ਰਾਜ ਚੋਗਾਵਾਂ, ਗੁਰਪ੍ਰੀ ਸੈਸਰਾ, ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਗਤ, ਰਮੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਜਾਨੂੰ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਤਲਵੰਡੀ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਤ, ਨਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਸੜ, ਐਡਵੋਕੇਟ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੁਮਾਰ, ਗੁਰਪ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਲਲਕਾਰ, ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ ਆਦਿ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਕਾਵਿ ਮਹਿਫਲ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਭਰੇ। ਜਿਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਅਫਸਰ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਪ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਚੈਨਪੁਰ, ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ, ਰਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਡਾਲਾ, ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੰਦਨ, ਹਰਮੀਤ ਆਰਟਿਸਟ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਝਬਾਲ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ, ਪਤਾਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸੀਚੇਵਾਲ, ਉਸ਼ਾ ਦੀਪਤੀ, ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਹਾਲੀ, ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਬਖਸ਼ੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਤਾ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਅੱਡਾ ਬਾਉਲੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਫੋਟੋ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ:
ਧਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਲਖ
(97813-76990)